

*Жижченко Л. Б.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЩАСТЯ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ НАРОДНІЙ КАЗЦІ «ПРО ЩАСТЯ»

Анотація. Статтю присвячено аналізу філософсько-аксіологічної категорії щастя у контексті української народної казки. Метою дослідження є аналіз поглядів на природу, сутність та побутово-буденний і сакральний-ідеальний виміри існування щастя з позиції носіїв фольклорної свідомості (на матеріалі закарпатської народної казки «Про щастя»). У тексті розглянуто категорію «щастя» у світлі фольклорної традиції світосприйняття і досліджено зв'язок поглядів на щастя українського народу із філософською концепцією Г. Сковороди. У контексті аксіологічних уявлень проаналізовано поетику закарпатської народної казки «Про щастя». Згідно із класифікацією Л. Дунаєвської казки «Про щастя» можна вважати дидактично-побутовою. На підставі результатів дослідження у статті доведено, що жанрове визначення не вичерпує художньо-змістового потенціалу твору. Тут спостерігаються виражені ознаки жанрової дифузії, коли традиційний побутовий сюжет наповнюється чарівно-фантастичними мотивами. Казка «Про щастя», подібно до німецької «Пані Хурделиці», є побутово-фантастичною. У світлі концепції щастя Г. Сковороди побутово-фантастична казка «Про щастя» розглядається у світлі пошуків людиною сенсу свого існування, який би зробив її життя гармонійним і цілісним. Зазначено, що важливу роль у казці «Про щастя» відіграють цінності вищого порядку, які не обмежуються тільки особистими інтересами людини. Комунікабельність, толерантність, дипломатичність, миролюбність як визначальні чинники існування соціуму у масштабі держави відіграють важливу роль у розвитку етнічної аксіології. Унаслідок дослідження фольклорного матеріалу з'ясовано, що в українській народній казці обов'язковою умовою щастя є рівновага інтересів людини і соціуму, гармонійне буття людини у державі, що розвивається на засадах миру і мудрого світового порядку.

Ключові слова: фольклор, категорія щастя, аксіологія, казка, сюжет, композиція, хронотоп, розповідь, текст.

Постановка проблеми. Однією із форм утілення поглядів на ідеальне буття людини є філософсько-аксіологічна категорія щастя. Саме щастя виступає головним критерієм значущості подій у розгортанні життєвої долі індивіда та оцінкою результатів діяльності людей із позицій досконалості, гармонії та наближення до ідеалу. Сучасна вітчизняна фольклористика приділяє значну увагу аксіологічній проблематиці фольклорних творів (М. Демедюк, Д. Завгородня, Н. Лісняк, Л. Мушкетик, Г. Разумцева, Л. Халюк та інші). У деяких дослідженнях науковці апелюють до категорії щастя. Зокрема, М. Демедюк підкреслює важливу роль аксіологічних настанов фольклорних текстів. Аналізуючи неказкові фольклорні наративи, дослідниця зазначає, що з позиції носіїв фольклорної свідомості «щастя полягає не у матеріальному збагаченні, адже воно швидкоплинне, якщо нечесне, то обов'язково отримаєш покарання. Істинне щастя у здоровій родині, яка живе на своїй землі, у своїй хаті» [1,24]. На рівні засобів поетичної репрезентації образ щастя у лемківських піснях досліджує Н. Лісняк. На аксіологічний потенціал у монографії «Персонажі української народної казки» вказує Л. Мушкетик. Науковець акцентує увагу на тому, що щасливий фінал казки є одним із важливих творчих принципів жанру: «Герой знаходить щастя, сили добра перемагають сили зла, а слухач, який переживав всі ці пригоди, знаходить заспокоєння» [2,11]. Проте проблема змістового наповнення і художньо-образного втілення ідеї щастя в українських народних казках донині залишається не досить висвітленою. Ця тема особливо актуальна в наш час, коли звернення до духовних першоджерел є одним із важливих чинників зміцнення духовного здоров'я нації та розвитку національної самосвідомості. Отже, досліджувані у статті питання є актуальними для вивчення української культури і фольклору.

Мета роботи – аналіз поглядів на природу, сутність і побутово-буденний та сакральний-ідеальний виміри існування щастя з позиції носіїв фольклорної свідомості (на матеріалі закарпатської народної казки «Про щастя»).

Завданнями дослідження є: 1) розглянути категорію «щастя» з позицій фольклорної свідомості; 2) дослідити зв'язок фольклорних уявлень про щастя з філософською концепцією Г. Сковороди; 3) проаналізувати поетику казки «Про щастя» у контексті аксіологічних уявлень українського народу.

Вклад основного матеріалу. Що таке щасливе життя та як його досягти? Це одвічна проблема філософських роздумів і дискусій. Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Аврелій Августин, Паскаль, Епікур, Декарт, Спіноза, Лейбніц, Кант, Гегель та інші видатні представники філософської думки Нового і Новітнього часу приділяли увагу проблемі щастя як властивості індивідуально-особистого життя людини, так і явища соціального буття. Вагомий внесок у філософсько-етичне вчення про щастя зробив видатний вітчизняний мислитель, просвітитель-гуманіст і поет Г.С. Сковорода. Він зазначав: «Щастіє наше єсть мир душевний, но сей мир к кое-лико веществу не причитається; он ни золото, ни серебро, ни древо, ни огонь, ни вода, ни звезды, ни планеты» [3, 361]. На думку філософа, задоволення миттєвих забаганок, бажань і сумнівних прагнень тільки збільшує відстань між людиною та її істинним щастям, еквівалентом якого є не матеріалізовані реалії, а особливий внутрішній стан індивіда. Трансформацію ідей видатного українського мудреця можна виявити і на рівні фольклорних текстів.

Щодо цього показовою є українська народна казка «Про щастя». Назва допомагає швидко визначитись із типологіч-

ною характеристикою твору. Традиційно казки, де фігурують антропоморфні істоти (Правда, Кривда, Доля, Лінь, Розум тощо) класифікують як побутові. Це пояснюється можливістю висвітлення та осмислення доволі широкого кола значущих для людини життєвих проблем доступними казковими засобами, за допомогою яких духовно-абстрактні поняття набувають конкретно-чуттєвого зрозумілого змістового наповнення.

Згідно із класифікацією Л. Дунаєвської казку «Про щастя» можна вважати дидактично-побутовою [4]. На нашу думку, це жанрове визначення не вичерпує художньо-змістового потенціалу твору. Тут спостерігаються виражені ознаки жанрової дифузії, коли традиційний, на перший погляд, побутовий сюжет наповнюється чарівно-фантастичними мотивами. Казка «Про щастя», подібно до німецької «Пані Хурделиці», є побутово-фантастичною.

Казка має класичну композицію, властиву епічному твору (новелі або роману) з динамічним розвитком сюжету. Вона містить експозицію, зав'язку, окреслений розвиток дії, кульмінацію і розв'язку. Початок є традиційним для казкової прози побутового змісту: «Жили два брати. Один був багатим, а другий – бідним, таким бідним, що нічого було їсти. Багач був бездітним, а бідний мав двох синів. Багатий жив так, як би у Кушниці, а бідний – так, як би у Керетьках. Бідний ходив до багатого брата і просив якоїсь їжі» [5].

Із перших рядків тексту (або слова розповідача в усному виконанні) стає зрозумілим, що колізія буде пов'язана з міжособистісними стосунками близьких родичів. Застосування прийому паралелізму робить казку інформативною і дозволяє чітко окреслити бінарну опозицію, що буде рушійною силою сюжету. Майнова нерівність («бідний – багатий») та сімейний статус («бездітність – батьківство») виступають чинниками порушення тієї рівноваги, яка забезпечує буттєву повноту і цілісність. Подальший розвиток сюжету казки є розповіддю про шлях до встановлення втраченої гармонії.

Треба зазначити, що перебіг подій у казці «Про щастя» відзначається насиченою динамікою переміщення героїв із одного пункту до іншого. Хронотоп твору є доволі специфічним. Спочатку відповідно до принципів поезики побутової казки розповідь зорієнтована на достовірність викладу історії: Керетьки і Кушниці – реальні села Закарпатської області. Щоправда, абсолютної впевненості, що саме в цих населених пунктах мешкали герої казки, немає («Багатий жив так, як би у Кушниці, а бідний – так, як би у Керетьках»). Казкова розповідь містить порівняльну конструкцію «далеко, як звідси до Москви» [5], що характеризує довжину шляху, який бідному брату і його родині доведеться пройти, щоб зустрітись із власним щастям, а також згадку про Індію вже у фантастично-чарівному контексті (незвичайні, з чарівними лікувальними властивостями «яблука родяться лише в Індії, і вартує їх велет» [5]). Поступово фабула втрачає класифікаційні ознаки побутової казки, топонімічна конкретика зникає, твір набуває часової та просторової невизначеності («своя держава» – «сусідня держава»), притаманній чарівній казці.

Зав'язку казкового сюжету має тільки побутовий характер: бідний брат переходить жити до багатого, оскільки той не хоче безкорисливо допомагати родині неможливого родича і наполягає, щоб брат із дружиною і синами перебрався до нього: «Мусили йти у робітники до багатого брата. Пішли на нього газдувати, аби ще більшим газдою був» [5]. Така зміна локусів не

містить нічого надзвичайного, надприродного, чарівного. Тільки тут треба зазначити, що соціально-побутовий конфлікт не прописаний, гучно не заявлений, проте окреслений із легкою іронією («Пішли на нього газдувати, аби ще більшим газдою був»). Отже, до цього моменту зміст казки не виходить за межі традиційних родинно-побутових і соціально-побутових проблем.

Перебуваючи у багатія, бідний брат завдяки спостережливості та ініціативності дружини дізнався, що його родич має серенчу (угор. щастя), якій в окремій кімнаті, де ніхто не мешкав, завжди ставили їжу як для члена родини: «Спрятався бідний чоловік під постіль і чекає. Жона занесла їдіння і поставила на стіл. Коли жона вийшла, з'явився дідо. Сів за стіл і їсть. Чоловік виліз з-під постелі і зазвідав:

– Що ти за душа?

– Я братова серенча.

– Ой прошу вас, дідику, чи не скажете, де моя серенча?

– Є у тебе серенча, – сказав дідо і виписав на папері адресу [5]».

Потім починається наполегливий пошук героями власного щастя – вони вирушають у подорож за вказаною адресою. Мотив дороги, на якому базується сюжет казки «Про щастя», набув поширення у чарівних казках (наприклад, «Царівна-жаба»). Герой вирушає в путь за власним бажанням і має на меті відшукати щось конкретне відповідно до певного горизонту очікувань. Його подорож – це шлях до знаходження чогось нового і цінного для себе і своїх близьких. «А то було так далеко, як звідси до Москви. І зібрався чоловік із жоною і дітьми шукати свою серенчу. Пішли пішо. Давно машин не було. Шість місяців йшли із села в село, звідаючи дорогу. Прийшли у те місто, яке написав дідик – багатого брата серенча» [5].

Фрагмент розповіді про шлях героїв казки «Про щастя» до зустрічі із власною серенчею містить цікавий момент: чоловік зі своєю родиною на пошуки щастя «пішли пішо і шість місяців йшли із села в село, звідаючи дорогу». Саме такий спосіб пересування є традиційним для релігійного паломництва. Це було зумовлено не тільки обмеженими можливостями у використанні транспортних засобів, але і необхідністю зосередитися на власних роздумах і переживаннях, налаштуватися на молитовний лад. Виходом зі звичної «зони комфорту» усталеного способу життя паломник приносив Богові хоча б малу жертву зі сподіванням на відчуття благодаті у святому місці. Отже, цілеспрямованість і самообмеження, подолання труднощів і перешкод, докладання зусиль до зміни власного способу життя були важливою запорукою успішного паломництва. Так само і подібно до паломників герої казки «Про щастя» йдуть до своєї мети, щоб кардинально змінити життя.

Тут треба згадати погляди Г. Сковороди на роль щастя у житті кожної людини і на способи його досягнення: «Правда, ми родились к істинному щастію и путешествуем к нему, а жизнь наша есть путь, как река текучий» [3, 324]. Це висловлювання свідчить про те, що щастя може здобути кожна людина, але так звана подорож до нього (за словами Г. Сковороди) – не споглядально-розважальна мандрівка, а пошук людиною самої себе, усвідомлення свого дійсного, природного ества, визначення свого істинного призначення.

Безжурна, наполеглива і тверда у своїх намірах родина бідного брата із казки «Про щастя» також свій шлях до щастя могла б охарактеризувати сковородинівською цитатою: «мы ... путешествуем к нему...». Людина тривалий час проходить довгий шлях до самої себе. Казковий текст завжди треба

розглядати у світлі метафори, навіть якщо у ньому відсутні чарівно-фантастичні елементи та ускладнення мовної канви тропами і стилістичними фігурами. Казка «Про щастя» теж присвячена пошукам людиною сенсу свого існування, який би зробив її життя гармонійним і цілісним.

Перш ніж зустрітись із власним щастям, людина мусить попрацювати. У казці «Про щастя» герої мусять не тільки знайти потрібну адресу, але і влаштуватися в «магазин, який залізом торгує» [5]. Там «перебрали все залізо, доки під якоюсь сковорідкою не знайшли щось маленьке, чорне, як піч» [5]. Серенча бідного брата символізує те саме непізнане ество людини, яке, крім неї самої, ніхто збагнути не може. Саме тому бідняцьке щастя постало нечітко окресленим, нерозвиненим, таким, що не набуло антропоморфних рис. Примітно те, що в українській народній казці щастя не приходиться знещадно – людина сама має виявити ініціативу щодо зустрічі з ним і докласти зусиль для плідного діалогу. Цікавою деталлю казкової розповіді є опис підходу до «спілкування» із власним щастям. Герої не вимагають виконання забаганок і здійснення бажань, а питають про те, що ж їм серенча порадить робити.

Далі починається розгортання сюжету за ознаками чарівної казки: виконання порад серенчі, купівля курки з діамантом усередині та витрата частини виручених із продажу каменя коштів (сто тисяч) на придбання чарівної книжки. Важливо відзначити, що гроші за діамант родинна серенча рекомендувала розділити на три частини: одну роздати бідним, на другу придбати господарство, третю через рік витратити на купівлю книги, «у котрій є про все на світі» [5]. Виходить, що у системі цінностей українського народу важливе місце посідають щедрість, співчуття, милосердя, безкорисливість, на яких базується благодійність. Роздавання грошей жебракам – звична дія християнина, який у такий спосіб виражає любов до людей і прагне наблизитися до Бога. Отже, зі змісту казки постає, що без християнського милосердя щастя неможливе.

Другим важливим моментом є вказівка серенчі на те, яке саме господарство повинен був придбати «бідний брат»: «купи собі хижку, коней, корову...» [5]. Герой казки був селянином, тому його серенча не наказала йому освоювати ремісництво, торгівлю або надавати якісь послуги. На відміну від казкових персонажів, які вимагали від чарівних помічників шалене багатство і зміну соціального статусу до рівня можновладців, герої казки «Про щастя» були задоволені та охоче виконали вказівки серенчі. Тут спадає на думку теорія «сродної праці» Г. Сквороди. За концепцією визначного українського філософа, людина тільки тоді зможе бути щасливою, коли працюватиме за усвідомленим призначенням відповідно до здібностей, талантів і внутрішнього поклику. Селянське подружжя працює на своїй землі, діти навчаються у школі, тому світовий порядок не порушено, кожний живе у гармонії із собою – це і є істинне щастя.

Казка «Про щастя» цікава тим, що апелює до двох планів осмислення феномена щастя – індивідуально-особистого і суспільного, вселюдського. Казковий текст можна умовно поділити на дві частини: перша присвячена долі батьків, а друга – долі дітей (синів колишнього бідного брата та його дружини). Їхня історія виходить за межі приватного життя і розгортається на тлі казкових подій державного масштабу.

Брати вирости, завершили навчання у школі, а поки навчалися – читали чарівну книгу, в якій можна було знайти відповіді на будь-які питання. Якщо говорити про казкові пророц-

тва у сфері науково-технічного прогресу, то чарівну книгу із казки «Про щастя» можна вважати оригінальним прообразом сучасного Інтернету. Коли із газетного оголошення, яке дав цар їхньої держави, хлопці дізналися, що його дочка не може прокинутися, то знайшли у книзі відповідь на запитання, що треба зробити для лікування дівчини. Виявилось, що для пробудження царівни потрібні «пахнучі яблука», які можна знайти тільки в Індії. Щоб зірвати чарівні фрукти, треба приспати пильність велета, який їх вартує. Знову у казці фігурує мотив дороги: брати пішки вирушають до Індії (загадкової країни для європейців). Вони знаходять сад із чарівними яблуками і досягають мети у дипломатичний спосіб: один брат розважає велета новинами, а другий – рве яблука. Звичайно, за законами казкового жанру хлопці рятують царівну, старший брат бере з нею шлюб, а молодший стає головним міністром, але це не є розв'язкою твору. З'ясувалося, що царя сусідньої держави забули покликати на весілля, він обурився та оголосив війну. Знову у пригоді стала чарівна книга: «А там написано: «Цар з царем у мирі живуть, коли вони – родичі» [5]. Надалі молодший брат вирішує засилати сватів до сусіда, одружується із царською старшою донькою, а коли тесть пропонує йти війною на сусіднього царя, відповідає: «Та хіба можна воювати з рідним братом?» [5]. Щаслива розв'язка умістилася в одному реченні, але містить значуще узагальнення всього змісту: «Зробили мир між державами і почали мудро царювати, як учила братів чарівна книжка» [5]. У зазначеному фрагменті казки йдеться про цінності вищого порядку, що не обмежуються тільки особистими інтересами людини. Комунікабельність, толерантність, дипломатичність, миролюбність як визначальні чинники існування соціуму у масштабі держави відіграють важливу роль у розвитку етнічної аксіології.

Отже, тексти українського фольклору засвідчують, що обов'язковою умовою щастя є рівновага інтересів людини і соціуму, гармонійне буття людини у державі, яка розвивається на засадах миру і мудрого світового порядку. На початку казки було заявлено про конфлікт позицій двох братів на підставі індивідуальних майнових інтересів. Фінал казки – демонстрація безконфліктної позиції у стосунках людей за принципами гуманізму, гармонії і любові як ідеальної моделі щасливого життя родини, країни і людства загалом.

Література:

1. Демедюк М. Аксіологічні орієнтири у фольклорних наративах про національно-визвольну боротьбу 40-60-х років ХХ століття (за польовими матеріалами з Волинського Полісся). *Народознавчі зошити*. 2021. № 1 (157). С. 19 – 27.
2. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Монографія. Київ, 2014. 360 с.
3. Скворода Г. Повне зібрання творів. У 2-х т. Київ, 1973. Т.1. 532 с.
4. Дунаєвська Л. Українська народна казка. Київ, 1987. 128 с.
5. Сенька І.М., Лінгур В.В. Зачаровані казкою: Українські народні казки Закарпаття в записках П. В. Лінгура. Ужгород, 1984. 528 с. Режим доступу: <https://proridne.org>

Zhzhcenco L. Artistic comprehension of the axiological category of happiness in the Transcarpathian folk tale "About happiness"

Summary. The article is assigned to the analysis of the philosophical and axiological category of happiness in the context of the Ukrainian national cossack. By the meta of a sense of hap-

piness and analysis of looking at nature, the daytime of the daytime and sacred-ideal vision of happiness from the position of the nose in folklore (on the material of the Transcarpathian folklore). In the text, the category "Happiness" is displayed along with the folklore perception and the sound of glances at the Happiness of the Ukrainian people with the philosophical concept of G. Skovorody. In the context of axiological phenomena, the poetics of the Transcarpathian national kazka "About Happiness" is analyzed. From the classic L. Dunaevskaya "Pro Happiness" can be done in a didactic way. At the presentation of the results, it was reported in the statistic that the genre of value is not due to the artistic potential of the creator. Here, the twists and turns of genre diffusion are spontaneous, if the traditional beat-by-beat plot is reminiscent of charming and fantastic motives. Kazka "About Happiness", akin to the Nimetsky

"Pani Khurdelitsi", e by the beat-fantastical. The light of the concept of Happiness by G. Skovoroda is a bit-fantastical fairy tale "About Happiness". It is assigned that the role of the Kaztsi "Pro Happiness" is important to bring the values of the general order, as not to be surrounded only by the special interests of the people. Communicability, tolerance, diplomacy, peacefulness, as the primary officials, in their awareness of society on the scale of the state, play an important role in the development of ethnic axiology. The results of the preliminaries of folklore material have been stated, that in the Ukrainian People's Cossacks about the common mind of happiness, the rational interest of the people and the society, the harmony of the people in the state to think about how to develop the world.

Key words: folklore, category of happiness, axiology, fairy tale, plot, composition, chronotope, story, text.